

K: katoná
JÓZSEF SZÍNHÁZ

NYIKOLÁJ VASZILJEVICS GOGOL

HÁZTŰZNÉZŐ

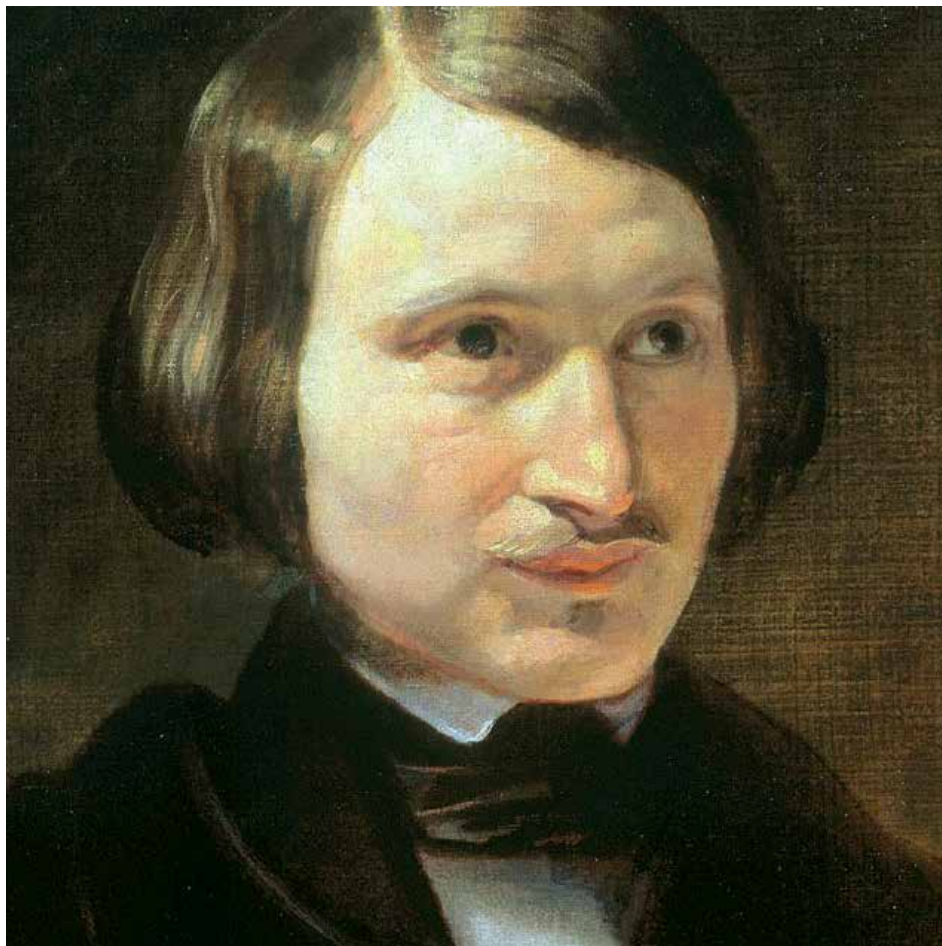
„Házasodj meg, meg fogod bánni; ne házasodj meg, azt is meg fogod bánni; házasodj vagy ne házasodj, mindkettőt meg fogod bánni; vagy megházasodsz, vagy nem, mindkettőt megbánod. Nevezz a világ ostobaságain, meg fogod bánni; sirasd el, azt is meg fogod bánni; nevezd a világ ostobaságain vagy sirasd el, mindkettőt meg fogod bánni; vagy nevezd a világ ostobaságain, vagy elsíratod őket, mindkettőt megbánod. Bízzál egy lányban, meg fogod bánni; ne bízzál benne, azt is meg fogod bánni; bízzál egy lányban vagy ne bízzál benne, mindkettőt meg fogod bánni; vagy bízol egy lányban, vagy nem, mindkettőt meg fogod bánni. Akaszd fel magad, meg fogod bánni; ne akaszd fel magad, azt is meg fogod bánni; akaszd fel magad vagy ne akaszd fel magad, mindkettőt meg fogod bánni; vagy felakasztod magad, vagy nem, mindkettőt meg fogod bánni. Ez, uraim, minden életbölcseesség foglalata.”

Sören Kirkegaard: *Vagy-vagy*. (részlet)

NYIKOLÁJ VASZILJEVICS GOGOL 1809-1852

Nyikoláj Gogol, 1840-ben. Fjodor Moller festménye

Nyikoláj Vasziljevics Gogol 1809. április 1-én született, az Orosz Birodalomnak egy, ma Ukrajnához tartozó részén, a Poltavai kormányzóság Szorocsinci falujában, ukrán nemesi családban.

Apja, Vaszilij Afanaszjevics Gogol-Janovszkij kb. 1000 hektár földbirtokkal és 300-400 jobbággyal rendelkezett, intéző volt a szomszéd nagybirtokosnál, mellesleg kedvtelésből ukrán nyelvű vígjátékokat írogatott. Gogol édesanyja, a férjénél több mint 10 évvel fiatalabb feleség mélyen vallásos, törekeny asszony volt, aki nem sokkal gyermekei születése után meghalt.

Nyikolaj Gogol kezdetben egy poltavai iskolába járt, majd 1821-ben Nyezsín város líceumába írták be, ahol hét évig tanult. Az iskolai színelőadásokon kitűnt komikumra hajló előadói tehetségével, részt vett a diákfolyóirat készítésében. 1828-ban elvégezte a líceumot.

Azév utolsó napjaiban érkezett Szentpétervárra. Kezdetben nem nagyon tudta, mihez kezd a fővárosban, ahol ráadásul egy vidékről jött fiatalember számára drága volt az élet. Vonzotta az irodalom, a színház, a színészi pálya, de a történelem és a festészet is; egy ideig a Képzőművészeti Akadémiát látogatta.

Lényegében Szentpéterváron kezdődött el és teljesedett ki írói munkássága. Első, álneven megjelent munkáját, a *Hans Küchelgarten* című romantikus idillt még Nyezsínben írta, de csak itt adta ki 1829 nyarán, saját költségén. A lesújtó kritikai fogadtatás miatt azonban a kinyomtatott példányokat összeszedte és elégette. Ezután versekkel többé már nem próbálkozott.

Csalódottságában azonnal hajóra szállt és külföldre, Lübeckbe utazott, de hamarosan visszatért. Színésznek jelentkezett, ám alkalmatlannak találták, ebben valószínűleg előnytelen megjelenése is közrejátszott. Év vége felé végül állami szolgálatba lépett: írnok lett, később valamivel feljebb léphetett a hivatalnoki ranglétrán. 1831márciusában kilépett a hivatalból, történelemtanárként, házitanítóként kereste kenyerét.

Első novellája, még mindig nem saját nevén, 1830 elején jelent meg egy ismert folyóiratban, és az év folyamán különböző álneveken néhány további novelláját is kiadták. Közben neves irodalmárokkal ismerkedett meg, köztük Puskinnal, akit régóta csodált, és aki segítette írói kibontakozását. Első novellagyűjteménye, az *Esték egy gyikanykai tanyán* első kötete 1831 őszén, második kötete a következő év tavaszán jelent meg. Gogol ekkorra már a főváros irodalmi életének ismert és elfogadott alakja lett. Intenzíven dolgozott.

A szentpétervári Nyevszkij porszpekt, 1896-ban

Munkáit 1835 elején két külön könyvbe gyűjtve jelentette meg: az *Arabeszkek* néhány jelentős elbeszélés, valamint cikkek, tanulmányok különös egyvelege; a *Mirgorod* című kötetében négy kisregénye, köztük az azóta is népszerű *Tarasz Bulba* kapott helyet.

A pétervári témájú elbeszélések közé többnyire öt írást szoktak sorolni. Közülük három (*A Nyevszkij porszpekt*, *Az arckép*, *Egy örült naplója*) első ízben az *Arabeszkek* kötetben (1835), *Az orr* egy évvel később, *A köpönyeg* pedig 1842-ben jelent meg. Az író halálát követően ezeket önálló könyvben többször is kiadták.

Gogol 1830 körül

Popriscsin, az Egy őrült naplója főhőse. Ilja Repin festménye

Keresztes Tamás, a Háztűznéző Zsivakin hadnagya – mint Popriscsin az Egy őrült naplója című előadásban

Az *orr* elejétől kezdve teljesen abszurd történet. Hőse, Kovaljov érdeklenségbe ütközik, amikor megkísérli, hogy arcáról eltűnt és önálló életre kelt orrát, „amit a fantasztikus világban elvesztett, a valóságban visszaszerezze.” A helyzet abszurditását növeli, hogy irreális panaszát a hivatalos szervek teljesen „normálisként” kezelik. Az elbeszélés végén az *orr* ugyanolyan megmagyarázhatatlan, csodás módon, ahogy eltűnt, visszatérül gazdája arcára; a helyzet rendeződik, az élet visszatérhet normális kerékvágásába.

A *köponyegben* éppen fordított a helyzet: az Akakij Akakijevics természetes halálával végződő, teljesen reális történet váratlanul átlendül az irreális világába és egy kísértethistóriával ér véget. Csakhogy az elbeszélésben minden látszólagos. „Gogol egy olyan világot épít fel a főhős köré, melyben minden lehetséges, nem érvényesek benne a valóság törvényei, látszat és valóság elvesztik jelentőségüket. (...) Ebben az értelmezésben a főhős haláláig tartó rész a fantasztikus, s a halált követő szellemjárás már a valóság világa...” A fantasztikus elem mindkét műben a szerző valóságról alkotott felfogását segíti érvényre juttatni.

Az *Egy őrült naplója* egy kishivatalnok tudathasadásos állapotának mesteri ábrázolása. Hőse, Popriscsin a „normális” világból kilépve a betegségbe, a téveszmék fantáziaszülte birodalmába menekül, ahol összekeveredik képzelt és való. Innen próbálja megérteni – az író pedig ebből a groteszk szemszögből láttatni – életének történéseit, ebben az irracionális világban próbál felemelkedni kisszerű létezéséből akár a spanyol királyi trónig. Mígnem a befejezésbe az ápolók személyében be nem tör a vaskos, kegyetlen valóság.

A Pétervári történetek közös jellemzője a korábbiakhoz képest új tematika, a fővárosi élet és benne a kisember ábrázolása; valamint a kiábrándultság, aminek jele az elbeszélésekben az író derűs humorát egyre inkább felváltó gúnyos nevetés. Gogol teremtette meg a csinovnyik, a kishivatalnok szálnalmasan kisszerűnek ábrázolt típusát az orosz irodalomban. Kisember-hőseinek szolgálalkúságát gúnyoros hangon, kiszolgáltatottságát azonban részvétellel ábrázolja.

Gogol Németországba, majd Svájcba utazott, onnan ősszel Párizsba érkezett. Ott kapta a hírt 1837 februárjában Puskin haláláról, ami nagyon érzékenyen érintette; a következő hónapban elhagyta a francia fővárost és Rómában telepedett le.

Az ezt követő 12 évet – két oroszországi látogatását leszámítva – hazájától távol töltötte.

Szerény írói honoráriumán kívül főként kölcsönökből, adományokból élt. Sokat utazott, színházakba, múzeumokba járt, hónapokon át arisztokrata családoknál vendégeskedett. Közben cikkeket, tanulmányokat írt, otthoni ismerőseivel intenzív levelezést folytatott, elsősorban azonban fő műve, a *Holt lelkek* elkészítésén dolgozott. A regény első kötetét, melynek ő maga a „poéma” műfaji megjelölést adta, közel hat évi munka után, 1841 nyarán fejezte be és ekkor hazautazott.

Gogol Rómában, orosz festők társaságában

A könyv kiadását Moszkvában a cenzúra előbb megtiltotta, de barátok és pártfogók segítségével, jelentős változtatások árán Szentpéterváron mégis engedélyezték, így az végül 1842 május végén jelenhetett meg. Két héttel később az író ismét külföldre, Nyugat-Európába utazott és csak hat év múltán tért vissza Oroszországba.

Ezeket az éveket lelkiállapotának romlása, alkotóerejének fokozatos kihunyása jellemezte. Miközben a *Holt lelkek* második részén dolgozott, hatalmasra növekedett benne elhivatottságának érzése, küldetéstudata. Az erkölcsi tökéletesség keresése közben teljesen átadta magát a vallási miszticizmusnak, olykor szinte prófétai hangon osztotta intelmeit, erkölcsi tanácsait. Két alkalommal is (1843-ban, majd 1845 nyarán) elégette a *Holt lelkek* második részének elkészült kéziratait.

Ilja Repin: Gogol elégeti műveit

1847 elején jelent meg utolsó könyve *Válogatott szemelvények barátaimmal folytatott levelezéséből* címen. A levelekből, intelmekből, valamósos jellegű írásokból álló könyv egyik részében Gogol megtagadta korábbi műveit, mert úgy látta, hogy nem méltóak arra a magasztos célra, amelynek elérésére ő rendeltetett. Az oroszországi kritika élesen reagált a könyv megjelenésére. Belinszkij, aki Gogol tehetségét és írásait korábban lelkesen dicsérte, most a könyv megjelenését szinte árulásnak fogta fel és felháborodott hangú nyílt levélben utasította vissza szerzője újkeletű nézeteit.

1848-ban visszatér Oroszországba. Moszkvában telepedett le, Alekszandr Petrovics Tolsztoj gróf házában két szobájában lakott, ez volt utolsó otthona. Továbbra is dolgozott a *Holt lelkek* folytatásán, de állandóan kételemek gyötörték, a munkával alig haladt. Gyóntatója, a szigorú Matvej atya egyre jobban uralkodott rajta, az irodalmi tevékenység teljes feladását kívánta tőle; Gogol lelki válsága, belső meghasonlása egyre erősödött.

1852 egyik téli éjszakáján ismét elégette készülő, vagy talán csaknem kész regénye kéziratait. A koplaló, aszkézist vállaló író tíz nappal később szinte orvosai kezei között hunyt el, akik félrekezelték, illetve feltehetően nem ismerték fel betegségének lelki természetét.

Visszarion Grigorjevics Belinszkij,
nagy hatású orosz materialista irodalomkritikus,
pedagógus, forradalmi demokrata.

Dosztoevszkijnek tulajdonítják a kijelentést: „Mi valamennyien Gogol Köpönyegéből bújtunk ki”. Nem tudni, Dosztoevszkij valóban mondott-e ilyet, de Gogol hatása az orosz irodalom nagy íróegyénségeire nyilvánvaló.

A városban szorongó kisember Gogollal kezdődött irodalmi ábrázolása Dosztoevszkij pályafutásának különösen az elején érezhető – a *Szegény emberek*, vagy *A hasonmás* című kisregényeiben.

Alekszandr Osztrovszkij színdarabjai később sokat köszönhetnek a gogoli komédiának, többek között a *Háztűznéző* hatása is könnyen felismerhető Osztrovszkij műveiben, világlátásában és stílusában.

A *Holt lelkek* el nem készült második részének földbirtokos-szereplője, Tyentyetnyikov pedig Goncsarov Oblomovjában születik újjá- aki nem is olyan távoli rokona a *Háztűznéző* Padkaljoszinjának.

A kishivatalnok groteszk figurája a „hőse” Csehov több novellájának, e tárgyban a legismertebb *A csinovnyik halála* – a *Háztűznéző* kérői mind ebből a kispolgári, a kiszolgáltatottságtól és napi gondoktól eltorzult lelkű, egyidejűleg sérült és fásult csoportból kerülnek ki.

A HÁZTŰZNÉZŐ

Legismertebb színműve, *A revizor* 1836 tavaszán készült el. Hogy a cenzúrát megkerüljék, Gogol pártfogói a kész művet eljuttatták a cárhoz, így az előadásra és a nyomtatásra maga a cár adott engedélyt. A vidéki orosz kisváros urait kipellengérező, vígjátéki fordulatokban bővelkedő színmű bemutatóját 1836 áprilisában tartották meg Péterváron. Gogolt a bemutató sikere csalódással töltötte el, ő ugyanis nem bohózati tréfának szánta, hanem változásra felhívó, jobbító szándékkal írta a darabot. Ráadásul a bemutató utáni kritikák elutasítóan, kifejezett ellenérzéssel fogadták, az író ez még inkább elkésécsítette. Alig két héttel a május végi moszkvai bemutató után elhagyta Oroszországot.

Már öt éve, hogy a melodramák és a vaudeville-ok meghódították az összes színházat az egész világon. Micsoda majomkodás!... Molière, nagy Molière! Te, aki olyan sokrétűen és olyan teljesen bontottad ki jellemedet, olyan mélyen megfigyelted árnyoldalaikat; te szigorú, körültekintő Lessing, és te, nemes, lángoló Sheridan, aki olyan költői fényben mutatod meg az ember méltóságát! Nézzétek, mi folyik utánatok színpadainkon, nézzétek, milyen furcsa szörnyeteg lopózott körünkbe a melodráma ürügyén! Hol van a mi életünk? Hol vagyunk mi magunk, mai szenvedélyeinkkel és furcsaságainkkal?

(Gogol:Pétervári feljegyzések, 1836)

Gogol 1833-ban kezdett a *Kérők* című komédia megírásába. 1835 májusában egy irodalmárokból álló társaság előtt részleteket olvasott fel a műből. A cselekmény falun játszódott, és egy, a kérői közül választani képtelen, egyszerű leányzó és a körülötte forglódó és rivalizáló kérők pontos, karikaturisztikus ábrázolása képezte a szövegváltozat gerincét. A hallgatóság, többek között Alekszandr Puskin, kritikái észrevételeinek hatására, Gogol jelentősen átdolgozza művet. Az írás az átdolgozás során kapja meg végleges címét: *Háztűznéző*.

1836-ban Gogol már-már színpadra engedi művét, végül mégis meggondolja magát. Időközben elkészül és közönség elé kerül a *Revizor*, feltehetően annak félresikerült fogadtatása is elvehetette Gogol kedvét, hogy a *Háztűznézőt* kiadja a kezéből – külföldön dolgozik rajta tovább.

A mű csak öt évvel később, 1841-ben jelenik meg kötetben. A cselekményt faluról Szenpétervárra helyezi át, szereplői az orosz vidék jellegzetes figuráiból az orosz nagyvárosi élet civilizációs betegségeitől sújtott kisemberei, tisztviselők, csinovnyikok, kiszuperált katonák, módos kereskedők lesznek – a darab ekképpen illeszkedik a Gogol által apokaliptikusnak látott nagyvárosi életet leíró művek sorába.

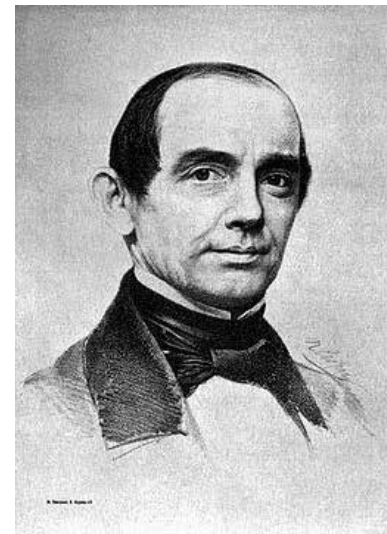
Színpadra egy évvel később kerül: szinte egy időben, 1842 december 9-én Pétervárott, 1843 február 5-én Moszkvában is bemutatják.

*Jelena Jezsova,
a pétervári ősbemutató
Fjokla Ivanovnája 1842-ben*

*Ivan Szasznyickij,
a pétervári előadás Kacskarjov-ja*

*Alekszandr Martinov,
a pétervári bemutató Padkaljoszin-ja*

*Praszkovja Orlova
a moszkvai Agafja Tyihonovna*

*Scsepkín
a moszkvai premier Padkaljoszin-ja*

*Vaszilij Zsivokini
a pétervári bemutató Kacskarjov-ja*

1868-ban a színmű szövegét felhasználva, Mogyeszt Muszorgszkij operát írt a *Háztűznéző*ből.

Jelenet a Háztűznéző című opera 2012-es poznani előadásából.

Az első filmváltozat 1936-ban készül, de a kópia sajnos nem maradt fenn. Eraszt Garin játszotta Padkaljoszint, Heszja Loksina Agafját.

Eraszt Garin

Heszja Loksina

1977-ben pedig Vitalij Melnyikov rendezett filmváltozatot a *Háztűznéző*ből.

Szvetlana Krjucskova és Alekszej Petrenko – Agafja Tyihonovna és Padkaljoszin az 1977-es filmváltozatban.

DECIDOFÓBIA

Gogol, amikor a *Háztűznézőt* írta, még nem tudhatta, hogy főhőse, Iván Kuzmics Padkaljoszin alakjában a decidofóbia tünetegyüttesének klaszszikus képviselőjét alkotja meg.

Honnan is tudhatta volna, hiszen a decidofóbia fogalmát csak 1973-ban írta le Walter Kaufman, a Princeton Egyetem filozófia professzor, *Without Guilt and Justice* című művében.

E néven a döntésektől való bénító, beteges félelem jelenségét foglalta össze, nem elsősorban a pszichológia, inkább a filozófia illetve társadalom-szociológia szempontrendszerének felhasználásával. Kaufmann az urbanizációs illetve civilizációs tünetegyüttesek egyikeként definálja a jelenséget, amelynek számos kiváltó oka közül a kontrollálhatatlan és rendkívüli mérvű információáradást, valamint a felelősségtől való félelmet említi elsőként.

Nyekraszov: A házasságközvetítő és a legény
A kocsmában egy félpint mellett

Nos hát! Zinovij Marjája,
Nyikityisna Praszkovjája,
Pjotr Sztjepanyidája -
Mind eladó lányka!
Kondratyevna Orinája -
Csupa gyöngyszem - nincsen párja!
Válassz s máris nősülhetsz!
Bármelyikért elküldhetsz!
Marja kissé himlőhelyes,
De türelmes, komoly, helyes;
Rokonom ő, szeretem -
Jobb feleség nem terem!

- Hej, ki ügyes, kincsre lel,
Ő kell nékem, Marja kell!
Nem arcról iszunk-eszünk,
Ragyással is megleszünk.
Szót fogadjon, az a fő,
S útba ne álljon a nő!
Hej, ki ügyes, kincsre lel,
Ő kell nékem, Marja kell!

Nos hát! Danyila Verája,
Gavrila Palagejája,
Frolék Szekletyejája -
Mind eladó lányka!
Nyikita Katyerinája -
Csupa gyöngyszem - nincsen párja!
Válassz s máris nősülhetsz!
Bármelyikért elküldhetsz!
Marja, persze, szívós, szorgos,
Fürge kezű s roppant dolgos;
Széles vállu, kebles
S izmos is a kedves!
- Hej, ki ügyes, kincsre lel,
Ő kell nékem, Marja kell!
Nem arcról iszunk-eszünk,
Ragyással is megleszünk.
Csak formás, erős legyen
S rendre mindent megtegyen!
Hej, ki ügyes, kincsre lel,
Ő kell nékem, Marja kell!

Nos hát! Jegorék Annája,
Antyipka Mitrodorája,
Pjotr Alekszandrája -
Mind eladó lyányka!
Jevsztratunk Akulinája -
Csupa gyöngyszem - nincsen párja!
Válassz s máris nősülhetsz!
Bármelyikért elküldhetsz!
Marjáért gond ne aggasszon:
Marja nagyszerű gazdasszony!
Folyton takarít, mos,
S szörnyen takarékos!

- Hej, ki ügyes, kincsre lel,
Ő kell nékem, Marja kell!
Nem arcról iszunk-eszünk,
Ragyással is megleszünk,
Ha rendet tud tenni
S nem megy tönkre semmi!
Hej, ki ügyes, kincsre lel,
Ő kell nékem, Marja kell!

*Még egy felpintet rendelnek
és megint előlről...*

(Fordította: Mándy Stefánia)

NYIKOLÁJ VASZILJEVICS GOGOL

HÁZTŰZNÉZŐ

SZEREPLŐK

AGAFJA TYIHONOVNA, EGY KERESKEDŐ LÁNYA, ELADÓSORBAN	JORDÁN ADÉL
ARINA PANTYEJMONOVNA, A NAGYNÉNJE	SZIRTES ÁGI
FJOKLA IVANOVNA, HÁZASSÁGKÖZVETÍTŐ	FULLAJTÁR ANDREA
PADKALJOSZIN, HIVATALVEZETŐ	FEKETE ERNŐ
KACSKARJOV, A BARÁTJA	RAJKAI ZOLTÁN
RÁNTOTTA, VÉGREHAJTÓ	BEZERÉDI ZOLTÁN
ANUCSKIN, VOLT KATONA	VAJDAI VILMOS
ZSIVAKIN, NYUGALMAZOTT TENGHERÉSZTISZT	KERESZTES TAMÁS
SZTYEPAN, PADKALJOSZIN SZOLGÁJA	ELEK FERENC
DUNYASA ÉS POLINA, CSELÉDLÁNYOK AGAFJA HÁZÁBAN	CZVIKKER LILLA E.H., NAGY-BAKONYI BOGLÁRKA E.H.

ALKOTÓK

FORDÍTOTTA	RADNAI ANNAMÁRIA
DÍSZLET	KHELL ZSOLT
JELMEZ	SZAKÁCS GYÖRGYI
VILÁGÍTÁS	BÁNYAI TAMÁS
DRAMATURG	RADNAI ANNAMÁRIA
ZENE	DARGAY MARCELL
ASSZISZTENS	TIWALD GYÖRGY
RENDEZŐ	ASCHER TAMÁS

IMPRESSZUM

SZERKESZTETTE: RADNAI ANNAMÁRIA

ELŐADÁSFOTÓK: HORVÁTH JUDIT

© 2017 KATONA JÓZSEF SZÍNHÁZ

1052 BUDAPEST, PETŐFI SÁNDOR U. 6.

TEL: +36 1 266 5200, +36 1 317 4061

E-MAIL: SZERVEZES@KATONASZINHAZ.HU

WWW.KATONAJOZSEFSZINHAZ.HU

WWW.FACEBOOK.COM/KATONA.BUDAPEST

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNEREINK:

 BUDAPEST
A KATONA BUDAPEST FŐVÁROS ÖNKORMÁNYZATA
FENNTARTÁSÁBAN MŰKÖDIK

A KATONA JÓZSEF SZÍNHÁZ
KIEMELT PARTNERE:

A FELBECSÜLHETETLEN
PILLANATOK TÁMOGATÓJA

Superbrands²⁰¹⁷